

Flenberget och Flengruvan

En gammal spådom om kommande tider i Sollerön gäller den gamla koppargruvan i Flenberget:

”I yttärst tidum sa Flenbjer bi såmä takk-grind ¹⁾, då sa Mångbjers-åker bi äst-ågå ²⁾, Lovbjers-åker sa fögoss i rosträk, å nidi Kvänn-edi sa ä bi stad. Då su kripper läk minn pänggum å gråt ätter brö”.

1) vara genomspårat så att det liknar en fårgrind.

2) hästhage (malmen skulle alltså fortfarande köras med häst) vid Mångåns utlopp, där skvaltkvarnarna hade sin plats.

(Upptecknat efter Håll Nils Mattsson, Kulåra).

Spådomen bygger på sägnerna om de rika malmfyndigheterna i Flenberget. Den nya tidens tekniska utveckling hade inte förutsetts i spådomen men inflationen och försörjningsproblemen fanns med lika väl som miljöförstöringen eftersom roströken från ugnar och hyttor skulle ödelägga Lövbergsfäbodarna.

Fredrik Reinhold Arosenius (som för övrigt tjänstgjorde i Sollerö församling som pastorsadjunkt kort efter sin prästvigning 1841, enligt Göran Rosander) konstaterade vid sin Dalaresa vid mitten av 1850-talet, att Sollerön ”var ovanligt torftigt på sägner”. Han tycks således inte ha besökt Flenarnas fäbod eller kommit i kontakt med de människor som fanns i fäboden. Tvärt emot Arosenius påstående tycks Flenarna och Flenberget alltid varit förknippade med ett otal sägner och berättelser. Det finns en rikhaltig flora av historier och de flesta anknyter till det förhållandet, att det skulle finnas rika fyndigheter av koppar- och silvermalm i Flenberget. Rådn och vittor och annat skrömt med övernaturliga och fördolda krafter skyddade rikedomerna mot mänskliga ingrepp. En del av dessa historier har Karl Erik Forsslund skildrat i sitt berömda bokverk ”Med Dalälven från källorna

till havet”, där han i avsnittet Siljan skriver; ”här i skuggan av Flenbergets höga mörka mur frodas de särskilt rikt, här har varit ett trollens högkvarter”.

Under många generationer har det i stugorna berättats om Sammils Anders och Stur Ull som såg en drake seglande i luften från Klikten i Bengtsarvet och till Flenberget. Fyndighet av malm på dessa bägge platser bidrog säkert till uppfattningen av den förmenta drakens färdväg. En Ållper-gumma har berättat att på Flenberget fanns en stor sten som vände sig ett kvarts varv varje midsommarnatt. En gubbe från Lövberg hittade en god malmåder, markerade fyndet med en tröja som han hängde i ett träd intill men när han återkom för att bryta malmen hängde likadana tröjor i varje träd. En annan variant berättar om en man som högg in sin kniv i en trädstam invid en fyndighet och när denne man återvände var knivar inhuggna i alla träd i trakten. Dessa sägner tillhör dock kategorin vandringsägner, d v s likartade berättelser sprids till olika bygder och förekommer där i lokala variationer. Sådana sägner finns i hela Bergslagen och platser där malmfyndigheter funnits.

Till vandringsägner hör också berättelsen om gamle Bond Jöns som tog en malmbit med till Stockholm för att få den analyserad. Där mötte han dock en fin herre som visste vad han hade i bögsäcken och rådde honom att vända om annars skulle han drabbas av stor olycka. Bond Jöns förstod att den fine herrn var ett råd från Flenberget och avstod analysen. Flengubben var en av rådn-folkets mäktigaste och det var oklokt att trotsa honom. En sägen berättar också om en venjanskarl som tog med en bit malm från Falu gruva och stoppade i bögsäcken. Denna hade han sedan som huvudgård i ett nattkvarter men säcken ryckes undan

gång på gång. Sedan framträdde en gestalt som förebrådde honom att stjäla från Falugruvan när han i stället kunde hålla sig till Flenkarlarna som ägde "brorslotten" i Flenberget.

Detta är bara en av de sägner som berättar om att Flenberget var brorslott till Falu gruva. Uttrycket härleder sig från äldre tider då sonen i hemmanet var privilegierad vid arvsskifte efter föräldrarna. Enligt äldre nordisk rätt ärvde son dubbelt mot dotter. Brorslott har i senare språkbruk kommit att avse den större eller bättre delen av någonting och uttrycket innebär således en merpartstilldelning. Sägner om Flenberget hänsyftar till att där doldes ett stort arv från Bergsjungfrun i Falu gruva. Olika sägner talar också om systertilldelning både i Orsa och Älvdalen men Flenberget hade alltså fått en merpart av koppar. Sägner om brorslotten finns även skildrad i Selma Lagerlöfs "Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige".

Anknytningen till Falu gruva är ofrånkomlig eftersom den var den egentliga

Den stelnade slaggsmlåtan kunde ta former av skulpturala fantasifigurer. Bilden visar ett slaggstycke från en blåsta i närheten av Flenberget. Foto: Helmer Nilsson

orsaken till den kopparutvinning som skapade de ekonomiska förutsättningar som förde Sverige fram till en stormaktsposition i Europa. Under kung Karl IX:e hade Falu gruva sin maximala produktionstopp, åtminstone fram till midsommaren 1687 då det stora raset inträffade och som skapade den s k Stora Stöten. Den minskning av produktionen som blev följden, ledde till en omfattande prospektering i övriga delar av landskapet i avsikt att finna alternativa möjligheter till fortsatt hög kopparmalmsbrytning i Dalarna. En viss malmbrytning har också tidigare skett i Flengruvan eftersom Abr. Hulphers omnämner detta i sin skildring av sin Dalaresa 1757.

Arosenius anger i sin "Beskrifning öfver provinsen Dalarne" och i avsnittet om Sophia Magdalena socken eller Sollerön, att Flen- och Löfbergen "inrymma äfven icke obetydliga fäbodställen". Vidare sägs i beskrivningen som publicerades år 1866:

"Några metaller förekomma icke inom denna socken. I Flenberget skall af gammalt kopparmalm hafva blifvit funnen och i Mångån, ofvanför Mångsjön, synes ännu lemningar efter en kopparugn, der malmen blifvit nedsmält, men det skall vara mycket länge sedan några försök dermed gjordes".

Eftersom Arosenius konstaterar detta, är det inte troligt att någon utvinning av betydelse skett från mitten av 1700-talet fram till hans resa i Dalarna.

Av bergformationerna på Sollerö fastland har utan tvivel Gesundaberget den mest framträdande profilen och visar sin karaktäristiska silhuett vid Siljans västra strand. Flenbergets konturer är inte så iögonenfallande men det utgör ett långsträckt och mäktigt massiv vid södra sockengränsen mot Siljansnässkogarna. Berget ger ett imponerande intryck eftersom det är betydligt högre än Gesundaberget. Efter södra sluttningen fanns förr två fäbodlar - södra och norra Flenarna. Av norra fäboden finns i dag ingenting kvar men för bara ett par decennier sedan kunde resterna av timrade hus ses efter den gamla buförsstigen nedanför Myckelgrav.

Södra Flenarna finns alltså kvar och är den enda fäbod inom Sollerön som än ger intryck av en ursprunglig fäbodbebyggelse. I Gruddboken beskrivs Flenarna av John Granlund:

"Fäbodlaget omfattade på 1880-talet sex gårdar, på 1840-talet fyra och år 1672 hade åtta delägare jord där (möjligen också i Norra Flenarna, vars delägare sedan storskiftet endast varit två). Gårdsplatserna äro desamma som vid storskiftet. Gårdsuppdeleningen är lös. Alla fähusen ha tidigare genom var sin nåtgård stått i förbindelse med buförsvägen. Till gårdarna ha hört stall, härbre och kornlada. Åkrarna klättra i oregelbundna strimlor uppför den korta men långsträckt gläntan i liden. S Flenarna tycks vara den åkerfäbod som i stort sett är minst förändrad"

Flenarna har alltså kvar sin karaktär sedan 1930-talet och fäboden tycks ha

År 1918 besökte Karl Lärka Flengruvan och tog då två bilder inifrån gruvan sedan han med sin tunga kamerautrustning med svårighet balanserat på ett par stockar in i den vattenfyllda gruvgången. Den ena bilden publicerades i K-E Forsslunds "Med Dalälven...". Bilden ovan är den andra bilden och inifrån gruvöppningen skymtar Käll- och Israelssjöarna under en molnbeströdd himmel.

Foto: Karl Lärka, Mora Bygdearkiv

funnits i vart fall sedan år 1663. Fäbodlaget har bemödat sig att bibehålla fäboden i ursprungligt skick, bl a genom att gemensamt lägga pärt på alla tak och hålla tunet i hävd genom lieslåtter. Flenarna var också den sista levande fäboden i Solleröskogen. Bus Erik och Håll Anna och även Svarv Elsie buförde med sina kor till Flenarna så länge som fram till 1980. Små kreatur hölls dock i fäboden ända till 1982. I början av 1980-talet avslutades således en epok när sista buförsflädet gick från Flenarna.

Forsslund beskriver lyriskt ett besök på Flenberget och gruvan:

”Klättra nu upp för Gruvberget och stå under grottans mörka valv och se ut genom den rundbågiga slottsporten som kraftigt ramar in en mäktig tavla - en skogsmatta med veck vid veck och några glimmande smycken mellan dem.....”

Ett besök vid Flengruvan ger än i dag ett överväldigande och storslaget intryck. En smal, knappt skönjbar stig slingrar sig upp mot det högsta krönet av östra delen av Flenberget. Stigen slutar vid den s k Storgruvan i en platåliknande avsats med en vall av stenskravel i den branta sydslutningen. Vallen består av brunröda,

kantiga skärvor och bildar en tilltrampad avsats som brant stupar ner mot Myckelgravsområdet och med skogs- och sjölandskapet som fond med en bländande utsikt mot söder. Stenskärvorna är avslag som tyder på bearbetning och färgen tyder på förekomst av metaller.

I västra begränsningen av platån finns en avskärning ned i bergbranten. In mot berget öppnar sig där ett valv som bildar en horisontell dagöppning, en s k stoll. Valvet är jämnt och vackert utformat och höjer sig till ungefär en manshöjd (omkring 1,5 - 2,0 meter) över vattenytan som sträcker sig cirka 20 - 25 meter in i berget. I dunklet längst in kan bergväggen urskiljas men om den horisontella gruvgången svänger av eller om vattnet döljer en verikal öppning, kan inte bedömas utifrån. Vattnet verkar vara omkring 1,0 - 1,5 meter djupt vid öppningen och på botten kan urskiljas några sjunkna trädstammar. Gruvöppningen är omkring 3 - 3,5 meter bred vid basen. Avrinning sker ej från gruvöppningen och

I förgrunden stenskravlet i vallen mot den brant stupande sluttningen mot Myckelgrav i söder.

Den vattenfyllda gruvgången fotograferad utifrån, sommaren 1992 - sjuttiofyra år efter Lärkas bild. Foto: Helmer Nilsson

vattnet härrör troligen inte från någon källåder i berget utan utgör troligen smältvatten och avrinning efter bergsidan.

Ett relativt ringa ingrepp i skärningen framför gruvöppningen hade kunnat skapa en naturlig avledning av vattnet i gruvan. Tydligen har inte sådan åtgärd gjorts trots att det talats om att försök till brytningen av malm skett omkring sekelskiftet och som måste avbrytas på grund av vattnet. Brytningen hade då begränsats till överdelen av valvöppningen.

Gruvan - som benämnes Storgruvan - är alltså belägen invid en av de högsta punkterna på Flenberget. Det är imponerande att se gruvvalvet öppna sig in i berget, ett valv som åstadkommits med dåtidens primitiva metoder och redskap. Brytning skedde med tillmakningsmetoden, d v s torrt virke staplades mot berget och antändes. Av värmen sprack berget och kunde brytas eller huggas loss. Vatten kastades även på det varma berget och den hastiga temperaturväxlingen spräckte massorna. Denna metod användes av gammalt i Falu gruva men krävde enorma mängder av virke och detta var den direkta anledningen till att Faluns omgivningar mest liknade ett enda stort kalhygge efter gruvans storhetsperiod. Trots omfattande beskattningsuttag från bönderna i landskapet uppstod denna effekt på

skogsbruket. Även från Ovansiljan gick otaliga foror till Falu gruva med skattvirke. Det är möjligt att samma förhållande gällde Flenberget, om än i mindre skala. Forsslund gjorde gällande att namnet Flenberget uppkommit genom att toppen av berget var kalhugget. "Flenskalle" var i Siljansbygden en vanlig benämning på flintskallighet. Det är känt att Flenberget var helt kalt och att utsikten från toppen var ypperlig. Det var naturligt att forsla virke till gruvan för tillmakningseldarna uppifrån berget i stället för besvärliga transporter uppför det branta berget. Skogsvård på denna tid var ett relativt okänt begrepp. Det kan dock invändas att Flenberget kan ha fått sitt namn före det att brytning av malm förekommit men säkra uppgifter saknas.

Bergmassorna som bröts i gruvan slogs loss med släggor och fördelades på plats. Därav den vall av stenskravel som finns omedelbart öster om gruvöppningen. Några egentliga lämningar efter körväg därifrån kan inte ses och det är inte osannolikt att malmen burits på bårar på samma sätt som i Falu gruva eller klövjats på hästar nedför berget till närmaste körväg. Vid Falu gruva bars den brutna malmen till ugnarna av gruvdrängar. Spådomen, som nämndes inledningsvis, anknyter till hästtransporter och dessa har skett till smältugnarna som lär ha funnits efter Mångån och uppströms Mångsjön, en sträcka på omkring 4-5 km. Dessvärre är platsen för de gamla ugnarna numera helt förändrad, bl a genom vägbygge. I bästa fall kan några slaggstycken eller andra fragment från den gamla verksamheten anträffas. Till den s k Hyttkroken* ovanför Mångbro förlängs transporten ytterligare 4-5 km och det är sannolikt att det var i ugnarna uppströms Mångsjön som malmen från Flengruvan smältes ned. Sägner berättar också att en ugnsförman mutats av någon företrädare för Falugruvan till att elda ugnarna fel så att de sprängdes. Rädsla för konkurrens från den befarade stordriften i Flengruvan sägs vara anledningen.

Förutom Storgruvan finns även Mellangruvan och Lillgruvan omnämnda. Vid strövtåg på östra Flenberget och ända ner mot fäbodvallen finns dock många bevis

* (Se artikel av R Lannerbro.)

på att försöken att hitta malm i berget varit otaliga. T ex finns en mindre vertikal öppning ett par hundra meter öster om Storgruvan. Den är cirka 2 x 1,5 m och är drygt meterdjup och med uppkast av stenskrivor intill. Skärvorna har samma rödbruna nyans som på vallen vid Storgruvan.

Mellangruvan finns på högre nivå i berget och den vattenfyllda vertikala gruvöppningen mäter cirka 5 x 5 m. Vattendjupet kan inte med säkerhet uppskattas. Även här finns uppkast av stenskrivor och av samma utseende och färgnyans. I närheten finns ytterligare ett litet hål i berget, endast 1 x 1 m och med meterdjup vatten. I slutningen nordost om denna plats finns en cirka 25 m lång skåra i berget, cirka meterdjup i den övre begränsningen och det dubbla djupet i nedre delen. En vall av stenskravel är uppkastad på sydkanten av skärpningen. Ytterligare öppningar i berget kan säkerligen anträffas, beskrivas och lägesbestämmas vid en noggrannare genomsökning av området i bergsluttningen.

Bergmästarämbetet i Östra distriktet, Kopparbergs län, Falun, registrerar alla inmutningsansökningar. En registrerad inmutning gäller under en treårsperiod. I det fall att inmutningen sedan utnyttjas för kommersiell brytning, skall sökanden inge en ansökan om sk "utmål". I annat fall, dvs om inmutningen undersökts och sedan inte utnyttjas, noteras den som "sönad" en beteckning på en icke ianspråktagen inmutning. Under slutet av 1800-talet registrerades en rad inmutningar, exempelvis:

Nr: 106, 1888 6 maj
Sökande: F J Noräll
Benämnd: Flengruvan, Sofia Magdalena socken - kopparmalm
Belägenhet: På skogsmark til Öfre Löfbergs fäbodlar
Läge: 116 fot SW från ett träd
52 fot NW från en bergafsats
24 fot NO från en annan dylik
Mutsedel: nr 61, utfärd. 7/5 88 - Sönad (ej förnyad eller utnyttjad)

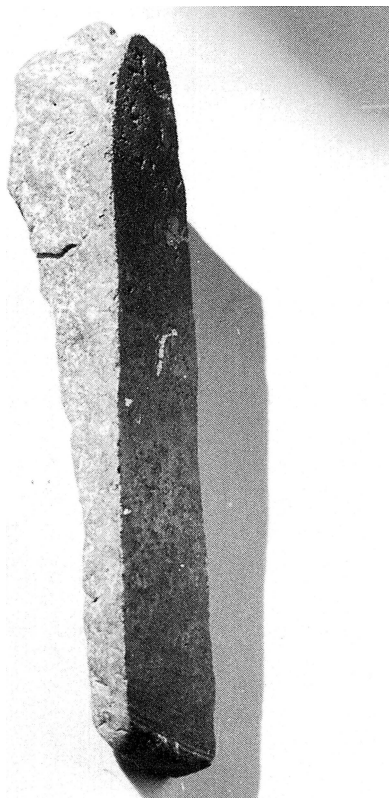
Nr: 14, 1890 Jan 8
Sökande: Larsson, K A hemmansägare i Bengtsarvet m fl
Benämnd: Flenbergets koppargruva
Belägenhet: å Flenbergets fäbodskog tillhörig Löfbergets byamän, Sollerö socken.
Läge: Midt emellan tvenne gruföppningar på 107 met. afstånd af hvarandra
61 met. fr westerut varande bergklippa och
89 met. fr österut belägen gruföppning
Mutsedel: nr 15, utf. 17/1 1890 - Sönad

Nr: 193, 1890 Aug 2
Sökande: Edvard Berg, t f kronolänsman och
Per Flinta, skomakare, båda i Sollerön, samt
Skrädd. B P Persson, äfven å Sollerön
Benämnd: Tremansgrufvan - nyupptäckt
Belägenhet: å Flena svinvall, dels å Buslars Per Perssons m fl skogskifte.
Läge: vid ett gårdsgårdshörn på
29 met. afstånd i NW från en större sten
0,5 söderut från en gångstig och
173 met. norrut från en bäck.
Mutsedel: nr 122, utf. 16/8 1890.

Ända fram till åren 1934-1940 har inmutningar registrerats vid Flenberget. Ett konsortium bestående av handlanden Edw. Qvarnström, Borlänge, byggmästaren Einar E Pettersson, Borlänge, hemmansägaren Jöns Larsson, Torsång ("Nämkkarr Jons") samt civilingenjören Alfon Borgå, Mora, ansökte och beviljades den 4/9 1934 inte mindre än 14 st inmutningar med mutsedlar n:o 244-257 med benämning Flengruvan nr 1 t o m Flengruvan nr 14 för kopparmalm. Notering finns i Bergmästarämbetets diarium "Arb. år 1936 jämväl för åren 1937-1940" och inmutningarna har således förlängts med en treårsperiod. Ansökan om utmål tycks dock inte ha ingivits. De fjorton inmutningarnas ägområden angavs enligt följande:

- 1 - på Litt Ac å Norra Flenarnas skogsmark
- 2 - på Litt K å Norra Flenarnas skogsmark
- 3 - på Litt E å Norra Flenarnas skogsmark
- 4 - på Litt A å Norra Flenarnas skogsmark
- 5 - på Litt B å Norra Flenarnas hemmans skogsmark
- 6 - på Litt A å Björka hemmans skogsmark
- 7 - på Litt Sa å Björka hemmans skogsmark
- 8 - på Litt å Björka hemmans skogsmark
- 9 - på samma belägenhet
- 10 - på Litt Ba å Norra Flenarnas hemmans skogsmark
- 11 - på Litt B å Norra Flenarnas hemmans skogsmark
- 12 - på Litt F å Björka hemmans skogsmark
- 13 - på Litt O å Björka hemmans skogsmark
- 14 - på Björka hemmans skogsmark

Samtliga angavs som nyupptäckta gruvor. Inmutningspunkterna beskrevs för var och en det exakta läget, t ex för Flengruvan nr 10, mutsedel nr 255: "400 m Ö om

*Malmbit från Flengruvan,
slipad av Sören Hedberg,
med tydligt blänkande smalt
metalliskt inslag, troligen zink
eller bly.*

den i N och S gående rågången mellan Norra Flenarnas och Björka hemman, mätt från en punkt i denna, belägen 170 m S om dess skärningspunkt med den Ö och V gående rågången mellan Norra Flenarnas och Björka hemmans skogar”. Trots att begäran om förlängning av inmutningen gjordes, finns inga noteringar om utmålsansökan för någon av de fjorton inmutningarna. Intressenterna hade sannolikt inte funnit skäl att påbörja någon lönsam brytning av kopparmalm.

Äldre inmutningsregistreringar hos Bergmästarämbetet finns på Landsarkivet i Uppsala. Vid genomgång av mutsedelsdiariet för bergmästarens i Kopparbergs och Västmanlands län (vol.C II:1) från mitten av 1700-talet, har beträffande Flengruvan endast återfunnits en anteckning från 20 nov 1757, nämligen: ”Solleröboerne i Mora socken, Österdalarne; Kopparmalm 1° Flensberget 2°”

Möjligen kan inmutningar ha registrerats ännu tidigare och frågan lämnas öppen huruvida äldre brytning kan ha skett i Flenberget eftersom Hulphers omnämner detta i sin skildring från sin dalaresa.

En rik flora av sägner och historier kring Flenberget och gruvan kan måhända ha påverkat Bergslaget, d v s Stora Skog AB till att intressera sig för området. Krafter arbetade för att bolaget skulle utsträcka sina domäner över berget. Detta kan ses på laga skifteskartan, där bolaget tilldelats en från väster utsträckt osymmetrisk ägofigur över Flenberget och in över ”bondskogen”. Kanske fanns ännu spekulationer om framtida försök att utvinna dolda rikedomar ur bergets inre. I varje fall kan man under strövtåg på berget och dess sluttningar ända ner till fäbodens utkanter finna lämningar i form av större eller mindre hål i marken som synbara bevis på strävanden att hitta den åtråvärda ”brorslotten”. Skrockfullt eller inte, detta kan nu ske utan risk för fasansfulla påföljder från fördolda krafter. Sägner förtäljer nämligen att den som finner brorslotten inte skall drabbas av ond bråd död om det sker efter det att Falu gruva definitivt har tömts. Den sista salvan i Falu koppargruva sköts den 8 december 1992. Den stolta och ärorika Bergsjungfrun i Falun gick därmed som en gammelmormor till hävderna.

Helmer Nilsson